

Op Hoop van Zegen

Het Nederlandse naturalisme in theater en schilderkunst, bekeken vanuit het vissersgenre

Leonie van Dalen

3150399

OWG II Naturalisme

Februari 2011

Begeleiding: Prof. dr. Saskia de Bodt en Herwig Todts

Inhoudsopgave

Voorwoord	p. 2
Inleiding	p. 3
De oorsprong van het naturalisme	p. 3
Het naturalisme in de schilderkunst	p. 4
Het vissersgenre	p. 4
Jozef Israëls	p. 5
Israëls en het naturalisme	p. 6
Het naturalisme in het theater	p. 8
Herman Heijermans	p. 9
<i>Op Hoop van Zegen</i>	p. 9
<i>Op Hoop van Zegen</i> en het naturalisme	p. 10
Schilderkunst en theater – een wederzijdse beïnvloeding	p. 13
Conclusie	p. 15
Bijlagen	
1 Nicolaas Beets - <i>Langs moeders graf</i> of <i>Verhaal van Krelis</i>	p. 16
2 De Leugens in “Op Hoop van Zegen”	p. 17
3 Reacties op <i>Op Hoop van Zegen</i>	p. 18
4 Literatuur	p. 19
5 Lijst van afbeeldingen	p. 20

Voorwoord

Deze scriptie is tot stand gekomen in het kader van de onderzoekswerkgroep *Naturalisme* aan de Universiteit Utrecht. Deze werkgroep vond plaats in het eerste semester van studiejaar 2010-2011 onder begeleiding van Prof. dr. Saskia de Bodt en Herwig Todts, conservator van het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen. In mijn onderwerpkeuze heb ik getracht mijn beide bacheloropleidingen, Kunstgeschiedenis en Taal- en Cultuurstudies met de specialisatie Theater- en Danswetenschappen, te combineren. In Nederland was aan het einde van de negentiende eeuw zowel in de literatuur en het theater als in de schilderkunst de invloed van de internationale naturalistische stroming te onderscheiden. Van de Nederlandse literatoren uit die tijd is Herman Heijermans de belangrijkste en de bekendste naturalistische toneelschrijver. Zijn ook nu nog wereldberoemde *Op Hoop van Zegen* is dan ook een voor de hand liggende voorbeeld voor het bespreken van het Nederlandse naturalistische theater. Om binnen het vissersgenre te blijven heb ik er vervolgens voor gekozen om het naturalisme in de Nederlandse schilderkunst te bespreken aan de hand van het eveneens internationaal bekende werk van Jozef Israëls, vaak gezien als de belangrijkste vertegenwoordiger van dit genre.

Ik ben erg blij dat ik op deze manier voor het eerst mijn twee studierichtingen heb kunnen verenigen in één onderzoek. Dit is voor mij een erg leerzame en interessante ervaring geweest.

Op Hoop van Zegen

Het Nederlandse naturalisme in theater en schilderkunst, bekeken vanuit het vissersgenre

In de tweede helft van de negentiende ontstaat het naturalisme, wanneer vanuit de wetenschapsfilosofie een interesse voor de objectieve weergave van de sociale werkelijkheid ontstaat. De stroming zal een aantal decennia lang een belangrijke invloed hebben op de kunsten. Met name de beeldende kunst en de literatuur veranderen hierdoor drastisch van karakter. Op welke manier deze twee zeer verschillende kunststromingen in Nederland beïnvloed zijn door het naturalisme en of zij elkaar hierbij ook beïnvloed hebben zal hier aan de hand van twee voorbeelden worden onderzocht. Het naturalisme in de Nederlandse schilderkunst zal besproken worden aan de hand van een aantal werken van Jozef Israëls. Herman Heijermans' wereldberoemde toneelstuk *Op Hoop van Zegen* zal als voorbeeld dienen voor het Nederlandse naturalistische theater. Beiden vertegenwoordigen de interesse die ten tijde van het naturalisme ontstond voor het vissersgenre, waardoor zij interessant vergelijkingsmateriaal vormen.

De oorsprong van het naturalisme

Het naturalisme in de kunsten heeft voor een groot deel zijn oorsprong in de wetenschapsfilosofie. De theorievorming rond de stroming gaat terug tot het begin van de negentiende eeuw wanneer de Franse filosoof en socioloog Auguste Comte (1798-1857) de basis legt voor het positivisme, dat stelt dat kennis alleen kan voortkomen uit objectieve waarneming van feiten.¹ Hippolyte Taine (1828-1893), eveneens een Franse filosoof, past dit positivisme vervolgens toe op de kunsten. Hij stelt dat evenals de evolutie van de mens, zoals beschreven in het in 1859 verschenen *The Origin of Species* van de Britse bioloog Charles Darwin (1809-1882), de evolutie van de kunsten wordt bepaald door drie factoren: erfelijke eigenschappen, omgevingsfactoren en tijd.² Hieruit volgt dat kunst een afspiegeling is van haar tijd, wat het mogelijk zou maken om met de deterministische methode van het positivisme aan de hand van kunstwerken historische wetten op te stellen.³ Bovendien volgt hier eveneens uit dat als dus de kunst een afspiegeling van haar tijd is, ook de moderne kunstenaar het als zijn taak moet zien om in zijn kunst zijn eigen tijd te tonen.⁴

---

¹ Herwig Todts e.a., *Het volk ten voeten uit. Naturalisme in België en Europa 1875 – 1915*, Gent 1996, p. 12.

² Herman Heijermans, *Op Hoop van Zegen. Spel van de zee in vier bedrijven. Met inl. en aant. Van Hans van den Bergh*, Amsterdam 1995, p. 8.

Freddy De Schutter, *Het verhaal van de Nederlandse literatuur*, deel II, Kapellen 1992, pp. 278-279.

³ Todts (1996), p. 13.

⁴ Idem.

Het naturalisme in de schilderkunst

In de laatste kwart van de negentiende eeuw vormt het naturalisme een van de belangrijke stromingen binnen de schilderkunst, zowel in Europa als in de Verenigde Staten. Nadat vanaf het midden van de negentiende eeuw de realistische schilders zich afkeren van de hun ogen overdreven stijl en verheven thematiek van de romantiek, nemen zij de eigen sociale werkelijkheid en het dagelijks leven van 'gewone mensen' als thema. Een aantal decennia later gaan de naturalistische kunstenaars een stap verder door in navolging van de theorieën van Taine deze thematiek op een wetenschappelijke, meer afstandelijke manier te benaderen.⁵ Kunstenaars probeerden de eigen sociale werkelijkheid zo getrouw mogelijk te benaderen een beeldden hun personages af op een realistische en compromisloze manier, zonder verbloeming of versiering.⁶ Zelfexpressie en commentaar van de kunstenaar werd zoveel mogelijk vermeden om de weergave zo objectief en wetenschappelijk mogelijk te maken.⁷ Vanuit de ontwikkelingspsychologie bereikte ook de belangstelling voor psychologische karakterontleding van de afgebeelde persoon de naturalistische schilder.⁸ Dit psychologische aspect komt hierbij vooral tot uiting in houding en gezichtsexpressie van de figuren op het doek. Belangrijk voor het naturalisme in de schilderkunst is tenslotte het begrip monumentaliteit. In het naturalisme werd de gewone mens in zijn dagelijks leven voor het eerst geschikt geacht voor een groot formaat schilderij en voor een monumentale weergave op dat grote formaat.⁹

Het vissersgenre

Het vissersgenre ontstaat in Engeland aan het einde van de achttiende eeuw. In Nederland wordt het genre al snel overgenomen en vanaf 1820 wordt het vissersleven in vissersdorpen als Zandvoort, Scheveningen en Marken afgebeeld door grote en kleine Nederlandse meesters.¹⁰ Het vissersgenre ontwikkelt zich vrijwel parallel aan de ontwikkelingen in de genreschilderkunst in het algemeen. In het begin worden vooral eenvoudige genrefaferelen geschilderd, gebaseerd op directe bestudering van de natuur en uitgevoerd in de Hollandse traditie van de zeventiende eeuw. Meestal werden klederdrachten, vissersboten en gereedschap tot in detail weergegeven, slechts een enkeling koos voor een meer dramatische thematiek.¹¹ Vanaf de jaren twintig van de negentiende eeuw ontwikkelde zich voornamelijk in Rome en Frankrijk een meer dichtelijke en heroïsche vorm van het vissersgenre die iets later ook in Nederland invloed krijgt. Deze variant, vaak geschilderd in een classicistische stijl, gaf universele waarden en een diepere betekenis aan het leven van de vissersbevolking die in een eeuwige strijd met de elementen verwickeld is. Deze strijd op leven en dood wordt voornamelijk weergegeven aan de hand van ongeruste of treurende leden van een vissersfamilie op het strand, vaak bij slecht weer.¹² Vanaf de jaren veertig houden vrijwel alle schilders van het vissersgenre zich bezig met deze dramatiek van de vissersbevolking. De stijl waarin

---

⁵ Todts (1996), p. 14.

⁶ Gabriël Weisberg e.a., *Illusie en Werkelijkheid*, tent.cat. Amsterdam (Van Gogh Museum), 2010, p. 9.

⁷ Idem.

⁸ Weisberg (2010), p. 10.

⁹ Todts (1996), p. 15.

¹⁰ Dieuwertje Dekkers, *Jozef Israëls, een succesvolle schilder van het vissersgenre*, Proefschrift Amsterdam U.v.A. 1994, pp. 41-43.

¹¹ Dekkers (1994), p. 43.

¹² Dekkers (1994) p. 46.

dit gebeurt wordt, onder invloed van het realisme en later het naturalisme, echter steeds natuurlijker en tussen 1850-1865 worden de taferelen en personages door een groot deel van de schilders van hun idealistische en idyllische karakter ontdaan.¹³

In Nederland is het floreren van het vissersgenre voor een groot deel afhankelijk van het ontstaan van zogenaamde 'schildersdorpen'.¹⁴ Deze ontstaan voornamelijk vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw wanneer schilders de steden verlaten om op zoek te gaan naar 'ongeschonden' natuur en levensvormen. Daarnaast zijn ze ook gefascineerd door de uitzonderlijke leefwijzen, gebruiken en verschijningsvormen van de vrij geïsoleerde gemeenschappen die zij bezochten. Om deze omgeving, eenmaal gevonden, goed te kunnen bestuderen, ervaren en vervolgens realistisch te kunnen weergeven bleven de kunstenaars er vaak voor enige tijd wonen.¹⁵ Voor de ontwikkeling van het vissersgenre zijn vooral dorpen aan de Noordzeekust als Katwijk, Zandvoort en Scheveningen belangrijk geweest. Zo wordt Katwijk al in de zeventiende eeuw bezocht door landschapschilders als Jan van Goyen en Jacob van Ruisdael, die gelokt worden door de schitterende strand- en duinlandschappen.¹⁶ Vanaf dat moment blijft Katwijk een belangrijke trekpleister voor landschap- en later, na de komst van Jozef Israëls in de jaren vijftig van de negentiende eeuw, ook voor genreschilders. Israëls schilderijen, en later ook die van andere genreschilders als Philippe Sadée en B.J. Blommers en symbolist Jan Toorop, met het leven van de vissers en hun families als onderwerp werden al snel internationaal bekend. Dit zorgde voor een nog grotere toestroom van schilders zowel uit Nederland als uit de rest van Europa en zelfs uit Amerika.¹⁷ Op deze manier draagt de populariteit van de schildersdorpen bij aan de ontwikkeling van het vissersgenre. Elke schilder uit de constante toestroom van kunstenaars draagt door zijn herkomst, schilderstijl en benadering een steentje bij aan deze ontwikkeling.¹⁸

Jozef Israëls

Jozef Israëls (Groningen 1824 – Zandvoort 1911) groeit op in een relatief arm, joods gezin.¹⁹ Al op zijn elfde volgt hij een jaar lang kunstonderwijs aan de Academie Minerva te Groningen, waarna hij in 1842 naar Amsterdam vertrekt om in de leer te gaan bij de dan zeer bekende historie- en portretschilder Jan Adam Kruseman. Een jaar later wordt hij als diens leerling toegelaten tot de Koninklijke Academie voor Beeldende Kunsten in Amsterdam. In 1845 verlaat Israëls Amsterdam om in Parijs te gaan studeren. Daar leert hij in het atelier van neoclassicist François Picot en wordt hij in 1846 aangenomen op de École des Beaux Arts, waar hij onderwijs krijgt van de romanticus Paul Delaroche, de neoclassicistische beeldhouwer Jean-Jacques Pradier en de historieschilder Horace

---

¹³ Dekkers (1994), pp. 48-49.

¹⁴ Dit geldt overigens ook in ruimere zin voor de gehele Europese genreschilderkunst die voor het overgrote deel werd beoefend en dus bepaald door kunstenaars die zich verenigden in kunstenaarskolonies op verschillende plaatsen in Europa.

¹⁵ Saskia de Bodt, *Schildersdorpen in Nederland*, Tiel 2004, p. 11.

¹⁶ De Bodt (2004), pp. 9-10.

¹⁷ Idem.

¹⁸ Dietrich Bieber et al., *Katwijk in de Schilderkunst*, 2^e herziene druk, *tent.cat*. Katwijk (Katwijks Museum) 1995, pp. 27-43.

¹⁹ Max Eisler, *Jozef Israëls*, London 1924, p. 5.

Vernet.²⁰ Nadat hij in 1847 terug is gekeerd in Nederland volgt hij opnieuw lessen aan de Amsterdamse Academie waarbij hij zich voornamelijk bezig houdt met het schilderen van historiestukken.²¹ In deze jaren bezoekt Israëls de zowel de 'plein-air-schilders' van Barbizon als van de Düsseldorfer Schule, beiden een inspiratiebron. In 1855 vertrekt Israëls om gezondheidsredenen voor enige tijd naar Zandvoort waar hij inwoont bij een scheepstimmerman en zijn familie.²² Hier raakt hij geïnspireerd door het vissersleven en gaat vanaf dan het eenvoudige maar harde bestaan van deze bevolkingsgroep vastleggen op zijn doeken.²³ Naast Zandvoort verblijft Israëls in de zomermaanden van 1856 en 1866 in respectievelijk Katwijk en Bloemendaal waar hij eveneens inspiratie opdoet voor zijn visserstaferelen.²⁴ Israëls ontwikkelt zich tot één van de bekendste en grootste experts van het vissersgenre en kent tot zijn dood in 1911 een periode van succes die maar liefst bijna vijftig jaar duurt.

Afbeelding 1 Jozef Israëls, *Vissersmeisje op duintop*

Afbeelding 2 Jozef Israëls, *Wachten bij de zee*

Israëls en het naturalisme

Eigenlijk heeft Israëls de ambitie om historieschilder te worden en tot 1855 houdt hij zich dan ook voornamelijk bezig met het schilderen van grote historiestukken. De markt voor dergelijke werken neemt echter in vrijwel heel Europa zienderogen af.²⁵ Op de Wereldtentoonstelling van Parijs in 1855, waar Israëls nog een groot historiestuk instuurt, hebben critici voornamelijk oog voor grote genreschilderijen met vaak dramatische gebeurtenissen uit het eigentijdse volksleven.²⁶ Het realisme wint terrein. Dat najaar besluit Israëls zich in het vervolg bezig te houden met het schilderen van genretaferelen. Zijn verblijf in Zandvoort van dat jaar zal voor een groot deel bijgedragen hebben aan

²⁰ Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie, Database *RKD Artist: recordnummer 41177, Jozef Israëls*. [http://www.rkd.nl/rkddb/\(fpg0y5ertvgv5r55qx1arzav\)/detailbot.aspx?database=ChoiceArtists&preref=41177](http://www.rkd.nl/rkddb/(fpg0y5ertvgv5r55qx1arzav)/detailbot.aspx?database=ChoiceArtists&preref=41177)
Geraadpleegd: 21-1-11.

²¹ Database *RKD Artist* (zie noot 20)

²² Ph. Zilcken, 'Jozef Israëls. Naar aanleiding van zijn zeventigjarig jubileum', *De Gids* 58 (1894), p. 382. Digitale versie op de website van het DBNL.

http://www.dbnl.org/tekst/_gid001189401_01/_gid001189401_01_0015.php Geraadpleegd 21-1-11.

²³ Eisler (1924), pp. 14-17.

²⁴ Database *RKD Artist* (zie noot 20).

²⁵ Dekkers (1994), pp. 26-28.

²⁶ Dekkers (1994), pp. 37-38.

de keuze voor het vissersgenre. Bovendien heeft dit genre op dat moment al een redelijk succesvolle geschiedenis wat het onderwerp voor hem waarschijnlijk ook aantrekkelijk maakte.²⁷

Binnen het vissersgenre kiest Israëls er niet voor om de zware arbeid van de vissers op zee te schilderen, hij blijft bij het thuisfront. Een van zijn meest geschilderde thema's is het afwachtend uitkijken over zee van familieleden van de uitgevaren vissers. (afb. 1-4) De werken tonen vrouwen en kinderen die zittend of staand in de duinen of op het strand uitkijken over de zee waar soms al een zeiltje of een schip te onderscheiden is. Het vissersbestaan is onzeker. Geheel afhankelijk van de onvoorspelbare elementen was het nooit zeker of de uitgevaren vissers wel terug zouden keren. De zee heeft al zoveel levens opgeëist. Uit de houding van de figuren is niet op de maken of zij zich ernstige zorgen maken, of bang zijn. Ze lijken met een soort kalme berusting gewoon maar af te wachten.²⁸

Qua onderwerp zouden deze schilderijen van Israëls zeker onder het naturalisme kunnen vallen. Hier wordt de gewone mens, de vissersvrouw, in haar dagelijks leven en haar sociale werkelijkheid afgebeeld. De figuren en de omgeving zijn geschilderd in realistische tinten en ondanks de ietwat schilderachtige toets is de weergave vrij natuurgetrouw. Israëls heeft getekend wat hij zag, zonder het beeld onnodig te versieren. Hoewel de thematiek van de afwachtende vrouw die niet weet of haar man nog zal terugkomen als dramatisch kan worden geïnterpreteerd gevonden, heeft Israëls niet geprobeerd dit gevoel door de houding of de expressie van de geschilderde figuren te versterken. De voorstellingen overstijgen het alledaagse niet, wat we zien zijn vrouwen en kinderen die rustig en afwachtend over zee uitkijken. Deze werken zijn dan ook meer in de realistische traditie die vanaf de jaren 50 het vissersgenre begon te beheersen te plaatsen, dan binnen de heroïsche en dramatische traditie van daarvoor.²⁹ Hoewel dat in eerdere genretaferelen soms nog wel het geval is, zijn in deze vier schilderijen weinig kenmerken van zijn historieschilderkunstverleden te ontdekken.

In hoeverre Israëls zijn onderwerpen op de voor het naturalisme kenmerkende wetenschappelijke manier benadert heeft is moeilijk te zeggen. Het feit dat hij tijdens het schilderen van zijn werken in het vissersdorp woonde en actief deelnam aan het leven daar geeft aan dat zijn schilderijen voortkomen uit directe waarneming. Het achterwege laten van zijn eigen mening, bijvoorbeeld in de vorm van versieringen of een overdreven dramatiek, pleit ook voor een objectieve, wetenschappelijke weergave van de werkelijkheid. In de berustende houding en blik van de vrouwen zou ten slotte de gedetermineerdheid van het bestaan kunnen spreken. Het is niet anders, eens een visser, altijd een visser, dan hoort dit lange wachten en de kans op slecht nieuws er ook bij. Of Israëls dit ook letterlijk zo bedoeld heeft, is echter onbekend.

---

²⁷ Dekkers (1994), pp. 39-40.

²⁸ Dekkers (1994), pp. 42-43.

²⁹ Idem.

Afbeelding 3 Jozef Israëls, *Op de uitkijk*

Afbeelding 4 Jozef Israëls, *Wachtend op vaders thuiskomst*

Het naturalisme in het theater

Het naturalisme in de literatuur ontstaat in de tweede helft van de negentiende eeuw en blijft enkele decennia met name de roman en het theater beïnvloeden.³⁰ Het naturalisme staat, net als het realisme, in groot contrast met de romantische stroming die eind achttiende en begin negentiende eeuw de literatuur voor een groot deel bepaalde. Het realisme en naturalisme stappen met name af van het idealisme en het verhevene van de romantiek en richten zich in plaats daarvan op 'gewone man' waarbij zij verwijzen naar de actuele werkelijkheid.³¹ Een strikt onderscheid tussen het realisme en het naturalisme is wat betreft deze thematiek dan ook minder gemakkelijk te maken, waardoor het naturalisme vaak als onderdeel van het realisme wordt gezien. Wanneer het echter gaat om de benadering en weergave van deze thematiek is er wel een belangrijk verschil. Het naturalisme in de literatuur heeft namelijk, net als in de schilderkunst, die afstandelijke en objectieve benadering die zijn oorsprong vindt in de theorieën van Comte en Taine.³²

Emile Zola (1840-1902), de vader van het naturalisme in de literatuur, stelt in navolging van Taine dat de kunstenaar een wetenschapper moet worden die een objectieve, wetenschappelijk analyse van de mens in zijn milieu geeft. Ook hij gaat ervan uit dat de mens een biologisch gegeven is en dat zijn leven wordt bepaald door afkomst, milieu en tijd.³³ De aandacht die in de naturalistische literatuur wordt besteed aan de relatie tussen de mens en het milieu waarin hij leeft heeft voor een groot deel te maken met het klassensysteem waaruit de samenleving op de moment nog bestaat. De klasse, het milieu, waarin men geboren werd bepaalt het leven dat men zou leiden. Deze stelling vindt bijval in het sociaal determinisme dat stelt dat de sociale omgeving van een individu volledig zijn visies en ideeën en daarom zijn handelen bepaalt, omdat alles kennis waarop iemand zijn beslissingen kan baseren hem is ingegeven door deze omgeving.³⁴ Om dit alles op een objectieve en

---

³⁰ Willem van den Berg en Piet Couttenier, *Alles is taal geworden: geschiedenis van de Nederlandse literatuur, 1800-1900*, Amsterdam 2009 (Geschiedenis van de Nederlandse literatuur, dl. 5), 502.

³¹ Freddy De Schutter, *Het verhaal van de Nederlandse literatuur*, deel II, Kapellen 1992, p. 267-277.

³² Idem.

³³ Ton Anbeek, *Geschiedenis van de literatuur in Nederland, 1885-1985*, 5de herziene editie, Amsterdam 1999, p. 42.

³⁴ De Schutter (1992), 268-269.

wetenschappelijke manier te kunnen registreren moet volgens Zola elke roman voorafgegaan worden door een zorgvuldig aangelegd dossier.³⁵

De Noorse toneelauteur Hendrik Ibsen (1828-1906) was net als Zola een belangrijk figuur voor het naturalisme in de literatuur. Zijn toneelstuk *Spoken* (1881) verbeeldt een fundamenteel onderdeel van de naturalistische filosofie: een mens wordt gevormd door zijn verleden en zal hier altijd van afhankelijk zijn. Wie zijn verleden ontkent, zal tot orde geroepen worden door spoken uit het verleden. Het naturalisme is een kunst zonder toekomstperspectief die zich enkel richt op het exposeren van (feitelijke) situaties.³⁶ Dit is terug te zien in een nieuw type drama dat zich ten tijde van het naturalisme ontwikkeld. Bij het traditionele 'ontwikkelingsdrama' vindt, zoals de naam al doet vermoeden, een ontwikkeling plaats. Er is een overgang van de ene situatie naar de andere, die bovendien vaak gepaard gaat met een ontwikkeling van een personage en een goede afloop.³⁷ Bij het nieuwe type drama wordt in eerste instantie een ontwikkeling getoond. Het is gericht op een blijvende situatie en wordt daarom ook wel 'statisch drama' genoemd.³⁸ In dit slechts tonen van een (blijvende) situatie, zonder handeling of ontwikkeling past deze theatervorm goed binnen het naturalisme.

In Nederland hebben verschillende schrijvers naturalistische werken gepubliceerd. Zij opereerden naast elkaar en hadden weinig invloed op elkaars werk. Globaal zijn er twee groepen aan te wijzen. Auteurs in het Noorden van het land schreven voor de *Nieuwe Gids*. Zij bleven ondanks hun naturalistische onderwerpen nog hangen in het zogenaamde 'schoonschrijven', waarbij ook de harde en rauwe werkelijkheid nog werd beschreven in mooie taal. Daarnaast waren er onafhankelijke schrijvers als Herman Heijermans, Marcellus Emants (1848-1923) en Louis Couperus (1863-1923). Bij hen komt de tragiek van het menselijk bestaan veel sterker naar voren, ook in het taalgebruik dat rauw en ongepolijst is.³⁹

Wat betreft het naturalistische toneel liep Nederland sterk achter op het buitenland. Met name Frankrijk, Duitsland en Scandinavië waren al veel verder ontwikkeld op dit gebied. Tournees van toneelstukken uit deze landen hadden dan ook een grote invloed op het Nederlandse theater. Het zijn voornamelijk twee toneelleiders Jan de Vos en Louis Chrispijn die ervoor hebben gezorgd dat er Nederlands realistisch-naturalistisch drama op de planken kwam. Zij gingen stukken ensceneren van nieuwe Nederlandse schrijvers als Marcellus Emants (1848-1923), W.G. van Nouhuys (1878-1953), Josine Simons-Mees (1863-1948) en Top Naeff (1878-1953).⁴⁰ De belangrijkste Nederlandse naturalistische toneelschrijver was Herman Heijermans, die vanaf 1912 zijn eigen toneelgezelschap had en die, onder andere met *Op Hoop van Zegen*, internationale bekendheid genoot.⁴¹

---

³⁵ Hans Goedkoop, *Geluk : Het Leven van Herman Heijermans*, Amsterdam 1996, p. 204.

³⁶ De Schutter (1992), p. 270.

³⁷ E. de Jong, *Herman Heijermans en de vernieuwing van het Europese drama*, Groningen 1967, p. 4.

³⁸ Idem. En: Herman Heijermans, *Op Hoop van Zegen. Spel van de zee in vier bedrijven. Met inl. en aant. Van Hans van den Bergh*, Amsterdam 1995, p. 4.

³⁹ De Schutter (1992), p. 273.

⁴⁰ Erica van Boven, Mary Kemperink en Jacobus Sicking, *Literatuur van de moderne tijd: Nederlandse en Vlaamse letterkunde in de negentiende en twintigste eeuw*, Bussum 2006, p. 120.

⁴¹ Idem.

Herman Heijermans

Herman Heijermans (Rotterdam 1864 – Zandvoort 1924) was de oudste zoon in een liberaal joods gezin met 11 kinderen. Voorbestemd voor het zakenleven werkte hij bij de Wissel- en Effectenbank en begon twee zaken die beiden failliet gingen. Heijermans hield zich toch liever bezig met schrijven en debuteerde in 1891 met een artikel in het 'Zondagsblad', een krant waarvan zijn vader de eigenaar was. In 1892 verhuisde hij naar Amsterdam en werd journalist/toneelcriticus bij het net opgericht dagblad 'De Telegraaf'. Hij ging samenwonen met de getrouwde Marie S. Peers, wiens man vervolgens vanuit Amerika een echtscheiding liet regelen waarbij hij de twee kinderen opeiste. In 1898 trouwden Heijermans en Peers. De roman 'Kamertjeszonde' schreef Heijermans na dit voorval als protest tegen de 'drukkende huwelijks wetten'. Het verscheen in 'De Jonge Gids' het tijdschrift dat Heijermans had opgericht, onder het pseudoniem Koos Habbema. Hieruit blijkt al Heijermans overtuiging als socialist en in 1895 wordt hij dan ook lid van de net opgericht Sociaal Democratische Arbeiders Partij. Wanneer hij in 1896 ontslag neemt bij 'De Telegraaf', wordt hij journalist bij het algemeen handelsblad en gaat hij met Marie Peers voor twee jaar tussen de vissers in Wijk aan Zee wonen. Eenmaal terug in Amsterdam schrijft hij in 1900 *Op Hoop van Zegen* voor 'De Nederlandse Tooneelvereniging'. Het wordt zijn grootste internationale succes.⁴²

Op Hoop van Zegen - Spel van de zee in vier bedrijven

Op Hoop van Zegen speelt in een vissersdorp aan de Nederlandse kust. Vissersvrouw Kniertje heeft haar man en twee oudste zonen verloren aan de zee. Maar als reder Bos bemanning zoekt voor zijn *Op Hoop van Zegen*, die enkele dagen later zal uitvaren op haringvangst, probeert zij toch voor haar twee jongste zoons Geert en Barend een plekje te bemachtigen. Geert, net terug uit de gevangenis omdat hij bij de marine een meerdere had aangevallen die zijn meisje beledigde, wil maar al te graag. Hij houdt van het zeemansleven. Barend daarentegen is bang, hoewel hij eerst heeft toegezegd krabbelt hij later terug. Zeevaarten lopen te vaak slecht af en hij heeft al genoeg mensen verloren aan de zee. Bovendien heeft hij van scheepstimmerman Simon gehoord dat de *Op Hoop van Zegen* verrot en eigenlijk niet meer zeewaardig is. Niemand gelooft echter de dronkenlap Simon, zijn waarschuwing wordt als dronkenmanspraak afgedaan. Bovendien heeft de assurantie het schip nog voor een aanzienlijk bedrag verzekerd, dat doen ze natuurlijk niet zomaar.

Op Kniertjes verjaardag zal het schip uitvaren. Tijdens de verjaardag zingt Geert hardop een socialistisch liedje. Dit resulteert in een ruzie met Bos. Door Geerts brutaliteit en onbeschofte gedrag verliest Kniertje haar baan als schoonmaakster bij de familie Bos. Tot haar grote schaamte moet Barend ook nog gehaald worden door de veldwachters, hij weigert mee te gaan. Uiteindelijk is het Kniertje die zijn handen losmaakt van de deurpost waar hij zich aan vastklampt.

Een aantal weken later is de *Op Hoop van Zegen* nog steeds niet teruggekeerd. Het begint hevig te stormen. De vissersvrouwen verzamelen zich in het huis van Kniertje en vertellen over de verliezen die ze hebben geleden door de zee. Herhaaldelijk komen ze tot dezelfde conclusie: "*De vis wordt duur betaald.*"

---

⁴² Deze informatie is afkomstig uit: Ger Harmsen en Margreet Schrevel, *Herman Heijermans*, in: BWSA 2001. <http://www.iisg.nl/bwsa/bios/heijermans-h.html> Geraadpleegd 24-12-10.

Een paar dagen later komt het bericht. Een aantal dorpen verderop is Barend aangespoeld, met een luik van de *Op Hoop van Zegen*. Iedereen is ontdaan en er worden veel beschuldigingen aan het adres van reder Bos geuit. Kniertje maakt slechts zichzelf verwijten. Zij heeft Barend de zee op gestuurd en is uit schaamte dat hij door de veldwachter gehaald moest worden, het schip niet gaan uitzwaaien. Het ongeboren kind van Geert en Kniertjes wordt haar nieuwe hoop. Bovendien mag ze weer bij de familie Bos komen werken.⁴³

Op Hoop van Zegen en het naturalisme

Zelf hield Heijermans er niet van een stroming aan zijn werk te verbinden: "*Indien ik mijzelf zag als een naturalist, realist of zoiets, zou ik geen pen meer op papier zetten.*"⁴⁴ Desalniettemin, wanneer het naturalistische theater wordt gedefinieerd als het theater dat de 'gewone man' en de actuele werkelijkheid behandelt, past *Op Hoop van Zegen* goed binnen deze traditie. De thematiek van het toneelstuk behoorde helaas maar al te vaak tot de actuele werkelijkheid van de vissers. Niet alleen in Nederland, maar ook in bijvoorbeeld Scandinavië waar de Noorse toneelschrijver Henrik Ibsen in 1877 hetzelfde thema van de 'drijvende doods-kist' het onderwerp van zijn toneelstuk *Samfundets Støtter (Steunpilaren van de Maatschappij)* maakte.⁴⁵ In Groot-Brittannië voerde parlementslid Samuel Plimsoll (1824-1898) al eerder campagne de zogenaamde 'coffin ships': de onzeewaardige en overbelaste schepen, vaak zwaar verzekerd, die gewetenloze reders toch de zee opstuurden waarmee zij het leven van de bemanning riskeerden.⁴⁶

Volgens het naturalistische theorieën van Taine en Zola moet voorafgaande aan het schrijven van een stuk de besproken werkelijkheid als in een wetenschappelijk experiment geobserveerd en uitgebreid gedocumenteerd worden. Voor hij *Op Hoop van Zegen* schreef heeft Heijermans een dergelijke zeer uitgebreide documentatie aangelegd. Niet alleen is hij tijdens zijn verblijf in Wijk aan Zee zelf getuige geweest van het leven en de harde werkelijkheid van de vissersbevolking waarvan hij veel aantekeningen maakte, ook woonde hij in 1898 het eerste Nationaal Visscherij-congres bij en bewaarde hij veel krantenartikelen.⁴⁷ Een voorbeeld is dit knipsel uit begin 1898:

*"Uit Scheveningen wordt gemeld dat de bemanning van de met man en muis vergane bom bestond uit 7 man, behalve den schipper Maarten Mos, een 30-jarigen gehuwd man. Onder de bemanning waren ook twee zijner broers, van wie een, een 20-jarige, pas 14 dagen geleden was gehuwd."*⁴⁸

Dat de thematiek van *Op Hoop van Zegen* ook een directe aanleiding heeft in de werkelijkheid onthult Heijermans in 1903, 3 jaar na de première, in een artikel dat hij schrijft onder zijn pseudoniem Samuel Falkland. (zie Bijlage 2)

---

⁴³ Deze samenvatting is geschreven naar aanleiding van de toneeltekst zoals opgenomen in: Heijermans (1995), p. 11-132.

⁴⁴ Geciteerd in: Heijermans (1995), p. 7.

⁴⁵ De Jong (1967), pp. 52-53.

⁴⁶ Simon Garfield, 'The bottom line about Mr. Plimsoll', *The Observer* 25 juni 2006.

John Cannon, "Plimsoll, Samuel." *The Oxford Companion to British History*. 2002. *Encyclopedia.com*. 6 Feb. 2011 <<http://www.encyclopedia.com>>.

⁴⁷ Goedkoop (1996), p. 204.

⁴⁸ Goedkoop (1996), pp. 204-205.

De documentatie die Heijermans verzamelde hielp hem om zijn toneelstuk op alle gebieden zo waarachtig mogelijk te maken. Om een zo groot mogelijke werkelijkheidsillusie te creëren wend hij verschillende theatrale middelen aan. Zo beperkt hij zich tot handelingen die logisch zijn en ook echt zo zouden kunnen gebeuren. Daarnaast gebruikt hij in de dialogen het rauwe taalgebruik van de vissers, zowel qua zinsbouw als qua uitspraak en intonatie, die hij heel precies weergeeft met leestekens:

Scène IV, 15. - JO, *onstuimig-opstaand, woest haar woorden uitknersend*:

Jij, jij léegt! - Jij bent begonne te huile - je was bàng dat 'r schepe zoue vergaan - daar was 'k bij!
- daar was Truus bij - daar was!... O jullie adders!...⁴⁹

Een dergelijk taalgebruik staat in groot contrast met het conventionele drama in die tijd, waar juist gaat om de mooie woorden en zinnen. Naast de dialogen is het ook Heijermans bedoeling dat het decor een zeer waarheidsgetrouw beeld geeft van het arme vissershuisje van Kniertje en later het kantoor van reder Bos. Dit in tegenstelling tot de overweldigende decors en kostuums uit het traditionele theater in die tijd.⁵⁰ Tenslotte maakte hij gebruik van het principe van het 'vierder wand' ook wel het illusionisme genoemd.⁵¹ Waar in het traditionele drama de conventie heerste dat de personages zich tijdens het stuk telkens tot het publiek keerden en een soort 'onderonsjes' met hen begonnen, gedragen de personages in *Op Hoop van Zegen* zich alsof er geen toeschouwers zijn en zij zich als het ware in hun eigen werkelijkheid op het toneel bevinden. Hierdoor lijkt er een vierde – onzichtbare – wand te ontstaan tussen personages en publiek. Dit maakt het voor de toeschouwer mogelijk om zijn eigen werkelijkheid even te vergeten en helemaal op te gaan in de door Heijermans op het toneel getoonde werkelijkheid.⁵²

Op Hoop van Zegen is een voorbeeld van het eerder besproken 'statisch drama'. Er is geen sprake van een handeling die voor een ontwikkeling zorgt. Eigenlijk wordt alleen de situatie uitgebeeld, zelfs zonder poging deze te wijzigen.⁵³ Hoewel er verschillende kleinere handelingen als het scheep gaan van Barend en Geert en het vergaan van de *Op Hoop van Zegen*, verandert er in feite niets aan de situatie in het vissersdorp. Uit de verhalen van de vissersvrouwen blijkt hoe vaak dit al gebeurt is. Het zal dus ook nog wel vaak gebeuren. Hieruit spreekt sterk het idee van de gedetermineerdheid van de samenleving. Door afstamming, milieu en tijd worden de personages tot dit leven gedwongen, ontsnappen is vrijwel onmogelijk.

Hoewel Heijermans met zijn toneelstuk in zekere zin al kritiek op de maatschappij geeft door juist deze 'rotte plek' ervan uit te kiezen om te verbeelden, houdt hij in de rest van het stuk zijn mening afzijdig.⁵⁴ De enige vorm van opstand tegen de maatschappij, in de vorm van Geerts socialistische liedje en zijn commentaar op de maatschappij, wordt niet doorgezet en eigenlijk alleen gebruikt als situatieschets. Ook dit past in de traditie van het naturalisme, de schrijver observeert de werkelijkheid en geeft deze vervolgens, zonder zijn eigen mening te geven, op een (vrijwel)

---

⁴⁹ Heijermans (1995), p. 9.

⁵⁰ Idem.

⁵¹ Idem.

⁵² Idem.

⁵³ De Jong (1967), p. 44.

⁵⁴ Heijermans (1995), p. 7.

objectieve manier weer in zijn werk. Overigens werd het werk weldegelijk opgevat als maatschappijkritiek. Dit blijkt onder andere uit twee krantenartikelen uit de jaren de *Op Hoop van Zegen* werd opgevoerd. (zie Bijlage 3) Het feit dat zowel 'De Verzekeringsbode' als de *Vereeniging tot bevordering van de Nederlandsche Visscherij* menen van zich te moeten laten horen onderstreept bovendien nogmaals hoe actueel het onderwerp was.

Heijermans koppelt zijn toneelstuk tenslotte bewust niet aan een plaats, op het programmablad staat: "*Het stuk speelt in eene Noordzee-visschersplaats. De Scheveningsche kostuums duiden niet aan dat de handeling daar ter plaatse voorvalt*"⁵⁵ Hierdoor trekt hij zijn thematiek breder en verbeeld niet de omstandigheden van een bepaalde groep vissers, maar van dé vissers.⁵⁶

---

⁵⁵ Een kopie van het programmablad is opgenomen in: Goedkoop (1996), p. 72.

⁵⁶ De Jong (1967), pp. 61-64.

Schilderkunst en Theater – een wederzijdse beïnvloeding

Schilderkunst en theater zijn twee verschillende kunstvormen en hebben dan zeer verschillende middelen tot hun beschikking om een stroming als het naturalisme tot uitdrukking te brengen. Waar een schilder zich moet beperken tot het platte vlak en het weergeven van een bevroren moment in de tijd, kan de toneelschrijver gebruik maken van alle dimensies en, erg belangrijk, van dialoog. Toch zijn er duidelijke parallellen te zien in de manier waarop het naturalisme in beide kunstvormen wordt geïnterpreteerd en toegepast.

Allereerst is het naturalisme, samen met het realisme, een duidelijke reactie op het idyllische en verheven karakter van de romantiek. Onder invloed van het positivisme van Comte, het sociaal determinisme van Taine toegepast op de kunsten en gesteund door de evolutietheorie van Darwin, maken beide kunstvormen de sociale werkelijkheid van de 'gewone man' tot hun onderwerp. Het wetenschappelijke element van het naturalisme uit zich ook in objectieve waarneming en weergave van deze werkelijk, zonder commentaar van schilder dan wel schrijver en is in beide kunstvormen terug te vinden. Zowel kunstenaars als schrijvers begeven zich naar de sociale omgeving van hun 'personages' zodat zij deze zelf kunnen waarnemen en bestuderen. Israëls en Heijermans gaan zelfs tussen hun personages wonen, zij ervaren deze werkelijkheid dus nog intensiever. Zowel in de schilderkunst als in de literatuur wordt vervolgens geprobeerd deze werkelijkheid zo realistisch en objectief mogelijk weer te geven. Schilders als Israëls doen dit door gebruik te maken van natuurlijke tinten en de voorstelling niet te idealiseren, maar gewoon zo weer te geven zoals deze wordt waargenomen. Schrijvers als Heijermans gebruiken realistische gebeurtenissen, dialogen, kostuums en decor en daarnaast het principe van de 'vierde wand' om hun toneelstuk zo waarachtig mogelijk te maken. Zowel Israëls als Heijermans laten hun eigen buiten beschouwing, hoewel deze natuurlijk al wel kan blijken uit de onderwerpkeuze.

Het is moeilijk om directe invloeden tussen het naturalisme in de schilderkunst van Israëls en het toneelstuk van Heijermans aan te wijzen. De kans is echter groot dat Heijermans schilderijen van Israëls heeft gezien. Israëls vissersschilderijen waren internationaal bekend en hoewel hier geen direct bewijs voor is gevonden is het heel goed mogelijk dat Heijermans de schilderijen gezien heeft en ze hem op de één of andere manier hebben gesterkt in zijn interesse voor de thematiek van de vissersbevolking. Op zijn beurt heeft Israëls ongetwijfeld over *Op Hoop van Zegen* gehoord en wellicht heeft hij de voorstelling zelfs gezien, deze was immers wereldberoemd.

De literatuur heeft waarschijnlijk een grote invloed gehad op de ontwikkeling van het naturalisme in de schilderkunst. Allereerst werd de wetenschappelijk kant van het naturalisme vooral uitgewerkt in de literatuur door mensen als Comte en Zola. Hun boeken werden in binnen- en buitenland gelezen en zullen zo niet alleen andere schrijvers, maar ook schilders hebben beïnvloed. Daarnaast werd er door naturalisten veel gepubliceerd in tijdschriften. Een gemakkelijke inspiratiebron voor andere kunstenaars. Ook de toneelstukken, van binnen- en buitenlandse naturalisten, trokken vaak veel aandacht en zullen ook schilders geïnspireerd hebben.

Daarnaast zullen de schilders op hun beurt ook als inspiratiebron hebben gediend voor (toneel)schrijvers. Mede door de bekendheid en groeiende populariteit van de schildersdorpen en hun bewoners, die zo belangrijk waren voor het ontwikkelen van het vissersgenre in de schilderkunst, werd de naturalistische schilderkunst bekend in heel Europa. Werken van deze schilders werden geëxposeerd in binnen en buitenland en zouden op deze manier een belangrijke

inspiratiebron voor de schrijvers kunnen vormen. Dit geldt ook voor andere kunstenaarskolonies waar men zich bezighield met genreschilderkunst. Bovendien trokken de schildersdorpen ook andere soorten kunstenaars, hiervan is Heijermans een duidelijk voorbeeld.

Ten slotte zijn er ook voorbeelden van directe beïnvloeding tussen schilderkunst en literatuur aan te wijzen, hoewel deze niet helemaal binnen de perken van het naturalisme blijven. Zij zullen illustrerend zijn voor samenwerkingsverbanden en beïnvloeding tussen schilders en schrijvers. Het eerst voorbeeld is de gedichtenbundel die dichter, predikant en hoogleraar Nicolaas Beets (1814-1903) maakte naar aanleiding van het werk van Israëls. Het boek uit 1861 kreeg de titel *De kinderen der zee. Schetsen naar het leven aan onze Hollandsche stranden door Jozef Israëls*. Het boek is geïllustreerd met gravures naar schilderijen van Israëls. Beets schreef in 1872 het gedicht *Langs moeders graf* of *Verhaal van Krelis*. Dit gedicht is direct gebaseerd op het schilderij *Langs moeders graf*, van Israëls. (zie bijlage 2) Een invloed andersom is ook aan te wijzen. Ik Katwijk leerde Heijermans namelijk de symbolistische schilder Jan Toorop kennen. Zij gingen naast een vriendschap ook een samenwerking aan waarbij Toorop een aantal affiches ontwierp voor voorstellingen van Heijermans.⁵⁷

---

⁵⁷ Ger Harmsen en Margreet Schrevel, *Herman Heijermans*, in: BWSA 2001.
<http://www.iisg.nl/bwsa/bios/heijermans-h.html> Geraadpleegd 24-12-10.

Conclusie

Zowel in de schilderkunst als in de literatuur heeft het wetenschappelijke naturalisme in de tweede helft van de negentiende eeuw een belangrijke invloed gehad. Schilders als Jozef Israëls en schrijvers als Herman Heijermans gingen de sociale werkelijkheid van de 'gewone mens' op een objectieve manier bestuderen en weergeven. Hoewel beide disciplines hiervoor verschillende middelen tot hun beschikking hebben, is hun doel hetzelfde. Geïnspireerd door de theorieën van Comte, Taine en Zola benaderen ze de mens en zijn leven als een biologisch gegeven dat volledig bepaald wordt door afstamming, omgeving en tijd. In zowel het werk van Heijermans als dat van Israëls is dit op een bijzondere manier terug te zien in de berusting en acceptatie die de personages over hun lot tonen. Zij beelden dezelfde vissersvrouwen af die berusten in hun lot. Zij leven verder, op hoop van zegen.

Beïnvloeding tussen beide kunstvormen vindt plaats doordat de kunstwerken en geschriften uit beide disciplines zich op grote schaal verspreiden en worden getoond. De bekendheid van literaire geschriften toneelstukken als die van Heijermans, maar ook die van buitenlandse naturalisten is vrij groot. Evenals de bekendheid van schilderijen van Naturalisten, waarbij de populariteit van schildersdorpen bovendien een belangrijke rol speelt.

In de beperkte ruimte van dit onderzoek is ervoor gekozen om slechts het Nederlandse naturalisme en dan vooral dat van Israëls en Heijermans te bespreken. Het zou echter ook interessant zijn om het onderzoek naar de beïnvloeding van theater/literatuur en schilderkunst breder te trekken, binnen Nederland, maar ook in internationale context. Op deze manier kan een veel duidelijker en completer beeld gegeven worden van de complexe relatie tussen de verschillende kunstvormen.

Bijlage 1

Nicolaas Beets - *Langs moeders graf of Verhaal van Krelis* (1872)⁵⁸

't Was de eerste thuiskomst na haar sterven;
We haalden hem van boord.
Hij pakte ons honderd werven,
Maar sprak geen enkel woord.
Een tijd lang stond hij in gedachten
En zag ons zwijgend aan;
Op eenmaal kreeg hij moed en krachten,
En zeide: "Laat ons gaan"

Het kleine Stijntje werd gedragen,
Ik bij de hand gevat,
Op eens de Kerkstraat ingeslagen,
In plaats van 't Achterpad.
Verwondring heb ik niet doen blijken;
Benepen zweeg ik stil;
En ik had het hart niet op te kijken,
Al had ik ook den wil.

Maar toen wij langs het kerkhof togen,
Zijn hand de mijne neep,
Zag ik hem met vochtige ogen,
Ten blijk dat ik 't begreep.
"Had ik dien blik maar niet geslagen!"
Herhaal ik duizend keer:
't Gelaat dat toen mijn ogen zagen,
Vergeet ik nimmermeer.

Jozef Israëls - *Langs Moeders Graf*, 1856

⁵⁸ Nicolaas Beets, *Dichtwerken 1830-1884*, Deel 3. Leiden z.j.

Geciteerd op de webpagina van de faculteit Nederlands, moderne letterkunde, van Universiteit Utrecht.
(<http://www2.hum.uu.nl/Solis/nederlands/mod-ltk/bloemlezing/beets-langs-moeders-graf.html>)

Bijlage 2

De leugens in “Op Hoop van zegen”

Onze medewerker S. Falkland schrijft ons:

Mag ik uwe bemiddeling inroepen om het onderstaande zonder eenig commentaar in uwe kolommen meerdere publiciteit te geven?

Het verslag van den arbeid te Lerwiek en Baltasound in het belang der Nederlansche visschers over het jaar 1902 is verschenen. Zooals men weet namen ds. L. v. d. Valk van Scheveningen en ds. S. T. Goslinga van Schiedam de taak op zich den tocht naar de Shetlandsche eilanden te aanvaarden. Ds. Goslinga vertelt hun wedervaren en verrichtingen. Daaraan is het volgende ontleend:

“Hadden wij met ziekte niet veel, met onderscheidene andere zaken hadden wij des te meer te doen. Nu werd onze raad of hulp in dit en dan in dat geval ingeroepen, en het was niet altijd even gemakkelijk om goeden raad te geven. Inzonderheid was zulks het geval met wat zich voordeed met een gedeelte der bemanning eener Scheveningsche bom. Drie deze mannen kwamen tot ons en zeiden ons, dat zij vanwege de onzeewaardigheid van hun schop van plan waren, om niet meer mee te gaan. Zij wilden en mochten hun leven niet verder in gevaar stellen en vroegen ons te helpen, om hun voornemen uit te voeren. Wij zeiden hun, dat het maar niet aanging om, nadat ze gemonsterd waren en handgeld hadden ontvangen, hun schip te verlaten en daardoor niet alleen den reeder, maar ook hunnen medeschepelingen groote schade te doen. Is het schop niet goed, dan hadden zij zich op hetzelfde niet moeten laten aanmonsteren, doch zij mochten niet deserteren. Zij antwoordden daarop, dat dit alles wel waar was, maar dat zij als mannen en vaders niet verantwoord waren hun leven te wagen op zulk eene oude schuit. Zij hadden zich laten aanmonsteren op de verklaring, dat het schip zeer goed was; zij hadden naar de waarheid van dit zeggen geen onderzoek kunnen doen, omdat zij in Scheveningen werden gemonsterd en de bom te Vlaardingen lag, doch zij hadden vertrouwd op de hun gedane mededeelingen, totdat de onwaarheid daarvan hun was gebleken, toen zij op de bom

waren begonnen te varen. Thans had de vreeze hen ieder oogenblik bevangen van te zullen vergaan. Wij hebben hun toen aangeraden om niet weg te loopen, doch hunne bezwaren ter kennis te brengen van den Hollandschen Consul, den vertegenwoordiger van ons Gouvernement in dergelijke gevallen, opdat deze een onderzoek zou kunnen instellen naar de gegrondheid van hunne klachten. Deze raad schenen ze zich te laten welgevallen, en niet slechts drie, doch de meerderheid der bemanning heeft eene aanklacht ingediend bij den Consul.

Die aanklacht is evenwel niet uitgemaakt. De Consul had alreeds personen aangewezen tot onderzoek van het schip, toen twee der aanklagers deserteerden. Na dien heeft hij zich met het geval niet meer bemoeid. Waar de deserteurs zijn gebleven, hebben wij niet vernomen. Men dacht, dat zij met de boot naar Aberdeen waren afgevaren, doch op een telegram naar de politie te Aberdeen, om ze bij de aankomst der boot aan te houden, kwam het antwoord dat zij zich niet aan boord van dit stoomschip bevonden. Dit telegram werd verzonden door den vertegenwoordiger van de reeders der bom, dien wij op de hoogte der zaak hadden gesteld, opdat hij in dezen de belangen zijner lastgevers zoude kunnen behartigen.

De vraag of het schip zeewaardig was of niet, bleef dus onbeslist, en wij wagen er dus ook niet aan om in dit special geval eene beslissing te geven. Wel komt het ons gewenscht ja noodzakelijk voor, dat onze Regeering een nauwkeurig onderzoek instelt en toezicht houdt op de schepen, die ter haringvisserij worden uitgezonden, zooals zulks geschiedt door de Regeeringen van andere landen. Het is onverantwoordelijk als vele dierbaren menschenlevens roekeloos worden gewaagd door oude, slechte schepen te laten varen”.⁵⁹

---

⁵⁹“ Hier beschrijft Samuel Falkland (Herman Heijermans) hoe Herman Heijermans ertoe kwam *Op Hoop van Zegen* te schrijven (1903).”
Krantenknipsel in: Hermine Heijermans, *Mijn vader Herman Heijermans*, Amsterdam 1973, pp. 120-121.

Bijlage 3

Reacties op *Op Hoop van Zegen*

Drijvende Doodkisten.⁶⁰

„De Verzekeringsbode” verklaart ten opzichte van de zee-verklaring, dat de Heer Heyermans in zijn „Op Hoop van Zegen” overdrijft met betrekking tot de drijvende doodkisten.

Bij de visscherij komen, naar het blad voorkomt, geen onzeewaardige schepen voor; misschien echter wel onder die kleine scheepjes (botters, bommen), die niet bij assuradeuren verzekerd worden.

Zoals bekend is, wordt bij de visscherij nog al onderling door de reederijtjes zelve verzekerd. De drijvende doodkisten, waarover vroeger in de „Verzekeringsbode” veel werd geklaagd, betroffen meer de oude houthalers van Noorwegen en Oostzee.

Deze behooren nu grootendeels tot het verleden.

De redactie deelt mede, dat de zaak nader grondig onderzocht wordt en zij zal de uitkomst van dit onderzoek mededeelen.

Onzeewaardige schepen.⁶¹

Het pakkende stuk *Op Hoop van Zegen*, met zijn krasse beschuldiging tegen reeders van onzeewaardige schepen, doet de ronde, eene stem er tegen verdoent evenzeer gehoord te worden. Ze is van den Heer T. A. O. de Ridder, Voorzitter van de *Vereeniging tot bevordering van de Nederlandsche Visscherij*, die zich over dit punt in het Nbl. v. Ned. aldus uitspreekt.

„In het stuk *Op Hoop van Zegen* wordt het aanmonsteren van scheepsvolk op een schip dat *niet* zeewaardig is – sterker nog, *dat bekend staat niet* zeewaardig te zijn – als object voorgesteld. – En dit oogmerk sprak ik tegen, omdat zulk aanmonsteren eenvoudig *niet* voorkomt. Onze stoere visschers laten zich zoo niet om den tuin leiden en nog minder zóó behandelen. Elk matroos, ik zou haast zeggen van den jongen af, kent het vaartuig, waarop hij zich laat aanmonsteren door en door. M. de Redacteur, nog sterker, ze weten u juist te zeggen, hoe het vaartuig is, en ook de kracht der ankertouwen, etc. Luister slechts naar de gesprekken van onze visschers bij het aan land zijn overal waar ze samen komen, worden de vaartuigen, het tuig, enz. enz. besproken en ik verzeker u niet teerhartig ook. Neen, M. d Redacteur, het omgekeerde is waar: vaartuigen die de scheepsbouwmeester nog goed acht, wel zeewaardig, worden vaak, niet sporadisch, maar vaak, buiten dienst gesteld, omdat geen visschers daarop zijn aan te monsteren. Het vaartuig is door de visschers niet meer zeewaardig verklaard en nu mag de reeder doen wat hij wil en zich beroepen op de scheepsbouwmeesters zooveel hij kan – hij krijgt *geen visschers.*”

---

⁶⁰ Krantenknipsel, gedateerd: 12 Feb 1902.
In: Hermine Heijermans, *Mijn vader Herman Heijermans*, Amsterdam 1973, pp. 120-121.

---

⁶¹ Krantenknipsel.
In: Hermine Heijermans, *Mijn vader Herman Heijermans*, Amsterdam 1973, pp. 120-121.

Bijlage 4

Literatuur

Anbeek, Ton, *Geschiedenis van de literatuur in Nederland, 1885-1985*, 5de herziene editie, Amsterdam 1999.

Beets, Nicolaas, *Dichtwerken 1830-1884*, Deel 3. Leiden z.j.

Berg, Willem van den, en Couttenier, Piet, *Alles is taal geworden: geschiedenis van de Nederlandse literatuur, 1800-1900*, Amsterdam 2009 (Geschiedenis van de Nederlandse literatuur, dl. 5).

Bieber, Dietrich et al., *Katwijk in de Schilderkunst*, 2^e herziene druk, *tent.cat*. Katwijk (Katwijks Museum) 1995.

Bodt, Saskia de, *Schildersdorpen in Nederland*, Tielt 2004.

Cannon, John, "Plimsoll, Samuel." *The Oxford Companion to British History*, 2002.

<<http://www.encyclopedia.com>> Geraadpleegd 6-2-11.

Boven, Erica van, en Kemperink, Mary, en Sicking, Jacobus, *Literatuur van de moderne tijd: Nederlandse en Vlaamse letterkunde in de negentiende en twintigste eeuw*, Bussum 2006.

Dekkers, Dieuwertje, *Een visserstragedie groot geschilderd. Jozef Israëls' langs moeders graf*, Zwolle z.j. [1989].

Dekkers, Dieuwertje, *Jozef Israëls, een succesvolle schilder van het vissersgenre*, Proefschrift Amsterdam U.v.A. 1994.

Eisler, Max, *Jozef Israëls*, London 1924.

Garfield, Simon, 'The bottom line about Mr. Plimsoll', *The Observer* 25 juni 2006.

Goedkoop, Hans, *Geluk : Het Leven van Herman Heijermans*, Amsterdam 1996.

Harmsen, Ger en Schrevel, Margreet, *Herman Heijermans*, in: BWSA (Biografisch Woordenboek van het Socialisme en de Arbeidersbeweging in Nederland) 2001.

<<http://www.iisg.nl/bwsa/bios/heijermans-h.html>> Geraadpleegd 24-12-10.

Heijermans, Herman, *Op Hoop van Zegen. Spel van de zee in vier bedrijven. Met inl. en aant. Van Hans van den Bergh*, Amsterdam 1995.

Heijermans, Hermine, *Mijn vader Herman Heijermans*, Amsterdam 1973.

Jong, Evert de, *Herman Heijermans en de vernieuwing van het Europese drama*, Groningen 1967.

Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie, Database *RKD Artist: recordnummer 41177, Jozef Israëls*. <[http://www.rkd.nl/rkddb/\(4fudntntcunjrwvle5e1xe45\)/detail.aspx](http://www.rkd.nl/rkddb/(4fudntntcunjrwvle5e1xe45)/detail.aspx)> Geraadpleegd: 21-1-11.

Schutter, Freddy de, *Het verhaal van de Nederlandse literatuur*, deel II, Kapellen 1992.

Todts, Herwig e.a., *Het volk ten voeten uit. Naturalisme in België en Europa 1875 – 1915*, Gent 1996.

Weisberg, Gabriël e.a., *Illusie en Werkelijkheid*, *tent.cat*. Amsterdam (Van Gogh Museum) 2010.

Zilcken, Ph., 'Jozef Israëls. Naar aanleiding van zijn zeventigjarig jubileum', *De Gids* 58 (1894).

Digitale versie op de website van het de Digitale Bibliotheek voor Nederlandse Letteren.

<http://www.dbnl.org/tekst/_gid001189401_01/_gid001189401_01_0015.php> Geraadpleegd:21-1-11.

Bijlage 5

Afbeeldingen

Afb. 1: Jozef Israëls, *Vissersmeisje op een duintop*, olie op paneel, 24,3 x 33,2 cm, gesigneerd l.o., privé collectie.

Afb. 2: Jozef Israëls, *Wachten bij de Zee*, olie op karton, 46,5 x 31,8 cm, gesigneerd l.o., privé collectie.

Afb. 3: Jozef Israëls, *Op de uitkijk*, olie op paneel, 27,2 x 38,7 cm, gesigneerd l.o., privé collectie.

Afb. 4: Jozef Israëls, *Wachtend op vaders thuiskomst*, olie op paneel, 32,7 x 44,1 cm, gesigneerd l.o., privé collectie Verenigde Staten.

Afb. 5: Jozef Israëls, *Langs Moeders Graf*, 1856, olie op doek, 224 x 178 cm, Stedelijk Museum, Amsterdam.